

RESSENYES

JEHNE, Martin i PINA POLO, Francisco
Foreign Clientelae in the Roman Empire: A Reconsideration
 Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2015, 374 p.
 ISBN 978-3-515-11061-7

L'obra que ressenyem proposa aportar una revisió innovadora del concepte jurídic de les *clientelae* romanes, la qual cosa respon a un reconeixement explícit de l'impacte que tingué en l'acadèmia la monografia d'Ernst Badian, amb el títol homòleg *Foreign Clientelae (264-70 B.C.)* (Oxford, 1958). Tanmateix, tot i acceptar la vigència de gran part de les tesis plantejades per l'historiador britànic sobre les relacions entre Roma i els territoris provincials, el llibre pretén adoptar una posició crítica respecte a la metodologia que segueix Badian, fonamentada en criteris onomàstics i en l'anàlisi textual consegüent de la documentació literària i/o epigràfica.

El llibre, coeditat per Martin Jehne i Francisco Pina Polo, és un recull de les actes publicades d'un congrés celebrat a Saragossa els dies 14 i 15 de març de 2013, intitulat *Provincial Clientelae in the Roman Empire: A reconsideration*. La qualitat de l'obra és donada, en primera instància, pels investigadors que hi participen, consumats especialistes i referents internacionals en la matèria. El volum es divideix en sis grans apartats que segueixen uns criteris temàtics o geogràfics segons el cas. Cadascun d'aquests apartats està estructurat en una

miscel·lània d'articles que contribueixen a compondre l'obra amb un estudi concret entorn del concepte de les *clientelae* romanes. El primer serveix com a preliminar historiogràfic de la figura i l'obra de Badian. Els tres següents tracten aspectes d'Itàlia, de l'Occident i de l'Orient de l'Imperi romà durant el període republicà. El cinquè se centra en els assumptes militars i polítics que deriven de les *clientelae*. Finalment, la sisena i última part trenca amb la cronologia en què s'emmarca el volum, i també el de Badian, per afrontar els anys de transició de la República a l'Imperi. Els articles van precedits per una introducció dels editors que consta de tot allò que requereix un prefaci d'una obra com la que es tracta: plantejament, objectius i organització de l'exemplar, amb breus resums de cadascuna de les participacions. Mentre que, d'altra banda i com a colofó, una extensa bibliografia actualitzada tanca l'obra, juntament amb un glossari que en facilita l'ús instrumental.

Seguint l'ordre de les contribucions, el primer dels articles («Foreign *Clientelae* Revised: A Methodological Critique», p. 19-43), de Francisco Pina Polo, matisa la metodologia d'identificació de les clienteles provincials, així com també algunes

de les conclusions plantejades en la monografia de Badian, mitjançant alguns exemples específics contextualitzats a Hispània. Partint de l'exposició de les tesis de Badian, fonamentades en la relació entre Roma i els territoris mediterranis a través de la creació de clienteles provincials per part dels magistrats romans —en consonància amb les tendències prosopogràfiques del moment—, l'autor focalitza l'anàlisi en la revisió de l'ús de l'onomàstica com a mètode per identificar els vincles clientelars durant el període republicà. Passant per un estat de la qüestió historiogràfica dels principals autors que han influït en la tasca investigadora de Badian —Mommsen, Premierstein, Gelzer i Syme—, fins a importants assumptes com ara la difusió de la ciutadania romana, Pina Polo rebateja la postura rígida que sosté una adopció del *nomen* llatí d'un magistrat romà per part d'un provincial en base a la formalització d'un vincle de clientela. En aquest sentit, suggereix la migració eventual (altrament inqüestionable) d'agents itàlics o la manumissió d'esclaus, que engrandeixen el nombre de testimonis amb onomàstica llatina documentats en territoris provincials. Així mateix, recorda la singular possibilitat que un provincial escollís el seu nom llatí en el moment en què li era atorgada la ciutadania romana, independentment del *nomen* del promotor. En termes generals, endemés, considera que d'una lectura onomàstica es pot extreure la percepció errònia d'una xarxa de clienteles gentilícies que, per la seva dispersió, no varen existir mai.

L'escrit següent («Decline and Glorification: Patron-Client Relationships in the Roman Republic», p. 43-55), de la mà d'Angela Ganter, parteix d'un passatge de Dionís d'Halicarnàs (D.H. II.9-11) que defineix les relacions de patronatge com l'estructura que garanteix l'estabilitat sociològica de la República romana. L'autora qüestiona la veracitat del passatge, atesa la contemporaneïtat del clàssic amb l'ascens d'August, en què les obres literàries adoptaven un clar missatge polític de recuperació

dels valors tradicionals de Roma, enfront de la decadència dels anys tardorepublicans. En aquest sentit, critica la tasca de Peter Brunt a *The Fall of the Roman Republic and Related Essays* (Oxford, 1988), qui, tot i desenvolupar una desconstrucció de l'evolució històrica de les *clientelae*, estigué fortament influenciat per una lectura literal del text de Dionís d'Halicarnàs.

La contribució de Hans Beck («Beyond "Foreign Clientelae" and "Foreign Clans": Some Remarks on the Intermarriage between Roman and Italian Elites», p. 57-73) encapçala el segon dels apartats del llibre. Mitjançant l'experiència diplomàtica de Roma a la Campània, i en base a una revisió historiogràfica de les tesis de Badian i Friedrich Münzer, l'autor confirma la importància que tingueren les relacions matrimonials entre la classe dirigent romana i l'elit provincial itàlica com a vehicle d'expansió territorial. Endemés, aporta una perspectiva de gènere, amb matisos antropològics, quan situa la figura de les dones com un agent fonamental en el contacte horitzontal entre les famílies emparentades matrimonialment. D'altra banda, Fernando Wulff Alonso («Italians in Badian's *Foreign Clientelae*», p. 73-93) ofereix una síntesi excel·lent de les proposicions més importants de l'obra de Badian, que li serveixen justament per refusar-les. La principal objecció radica en la vaga definició i ús del terme *clientela*, que no s'adapta ni a l'arbitrarietat de la contingència històrica ni als territoris particulars. Més enllà d'oferir-nos una noció massa rígida del concepte, està sotmès a possibles ambigüitats amb els termes *officium/beneficium* o *amicitia*. Ara bé, reconeix el valor que tingué la monografia en el moment de ser publicada, ja que, tot i les mancances del mètode prosopogràfic, va obrir el camí a una consideració més integral dels processos històrics i les relacions de poder, tot trencant amb la tradició acadèmica anterior, especialment amb l'escola de Mommsen. Finalment, l'estudi de Wolfgang Blösel («The Etruscan and Italic *Clientelae* of Scipio Africanus Maior (Livy

28.45) – A Fiction?», p. 93-104) es focalitza en un passatge de Livi que narra com Publi Corneli Escipiò disposa dels recursos dels *socii* itàlics durant la seva decisiva incursió a l'Àfrica. En contra del que sovint s'ha interpretat com una xarxa clientelar de la *gens Cornelia*, l'autor rebutja el subministrament voluntari de les comunitats itàliques en base a la improbable monopoltzació efectiva d'una única família de la major part de les relacions exteriors, a més de la tradicional contumàcia de les ciutats etrusques.

El tercer apartat de l'obra, dedicat a les clienteles romanes establertes a la *pars Occidentalis*, concretament a Hispània, a la Gàl·lia i a l'Àfrica, està encapçalat per l'estudi d'Estela García Fernández («Client Relationships and the Diffusion of Roman Names in Hispania», p. 107-119). En consonància amb la contribució de Pina Polo, se centra a qüestionar les dues vies estipulades per Badian mitjançant les quals un provincial podia apropiarse d'una onomàstica llatina, a saber: mitjançant l'obtenció de la ciutadania romana o bé per imitació indeguda del *nomen* del patró romà. En contra, l'autora demostra, a través de casos d'hispanos, que no hi ha correspondència fixada entre l'establiment d'una clientela i l'atribució d'una onomàstica determinada, ni tampoc amb la concessió de la ciutadania romana. En aquest sentit, proposa la condició de l'*ius Latii* a determinades ciutats per justificar tots aquells casos en què un provincial era beneficiat amb la *ciuitas*, però que mantenia l'onomàstica prèvia de resultes de la imitació del patró romà. Justament per la seva categoria il·legal no tindria sentit que aquests personatges mantinguessin el genitiu romà quan se'ls concedia la ciutadania romana. Endemés, aquesta puntualització explicaria la continuïtat i la significant presència de l'onomàstica romana durant els anys de la República i el Principat. Enrique García Ríaza («Foreign Cities: Institutional Aspects of the Roman Expansion in the Iberian Peninsula (218-

133 B.C.)», p. 119-141) pretén revisar i superar la tradicional concepció del «sistema d'Escipiò», utilitzat per Badian i fonamentat en les clienteles personals establertes entre Escipiò l'Africà i els líders provincials durant els anys de la Segona Guerra Púnica a Hispània, que foren la base de l'articulació de l'expansió romana posterior. No obstant això, justament d'una lectura funcional de les fonts que s'utilitzen per defensar la idea anterior, demostra que les comunitats ibèriques i celtibèriques atresoraven les estructures estatals i institucionals necessàries per mantenir un contacte directe amb Roma, sense intermediaris personals que menyspreessin les capacitats polítiques dels provincials. L'estudi de Francisco Beltrán Lloris («The *Hospitium Publicum* of Gades and Cornelius Balbus», p. 141-153) es focalitza en la figura del gadità i romà Luci Corneli Balb, concretament en el tractat d'*hospitium publicum* que mantingué amb Gades. A través d'un repàs molt útil entorn de la definició del mateix concepte d'*hospitium* i la diferència amb el que representà el *patronatus*, analitza el judici que afrontà Corneli Balb, recollit per Ciceró, per trencar amb la tradicional concepció romanocèntrica del sistema d'*hospitium* com un mitjà desigual al servei de Roma pel control dels territoris provincials. Al marge que s'acceptava implícitament la possessió de la ciutadania romana del personatge, evidencia el coneixement i l'ús de l'*hospitium* per part de les comunitats provincials amb Roma. L'article següent («*Foreign clientelae*, la Gaule méridionale: Un modèle d'integration», p. 153-165), de Michel Christol, emmarcat en el territori gal, busca superar l'escassa però eficient atenció que dedicà Badian en la seva monografia a la Gàl·lia Cisalpina. Subratlla l'ús i l'extensió generalitzada de l'*ius Latii* en els anys compresos entre el *Bellum Sociale* i l'època triumviral, quelcom inèdit i sense precedents en una vasta extensió com la que es tracta. En aquest sentit, la Gàl·lia Cisalpina suposà un autèntic laboratori per la difusió consegüent a nivell provincial

durant els governs dels emperadors julio-claudis. La intervenció de Frédéric Hurlet («Le gouverneur et les clientèles provinciales: La province romaine d'Afrique de sa création à Auguste (146 av. J.-C.-14 apr. J.-C.)», p. 165-185) està destinada a ampliar l'espai temporal dedicat a la província d'Àfrica en el *Foreign Clientelae* utilitzant la mateixa metodologia, fonamentada en l'establiment de clienteles mitjançant la identificació dels governadors provincials. En aquest sentit, a causa de l'administració jeràrquica del govern d'August, es mantingué el paper del governador com una figura determinant en la consolidació de vincles amb els provincials. D'altra banda, trenca amb la visió de Mommsen, segons la qual Roma mantenia estèril voluntàriament la província africana per l'experiència traumàtica de les guerres púniques, i confirma un contacte lucratiu entre totes dues parts. Finalment, l'article d'Arnaud Suspène («L'apport de la documentation numismatique à l'étude des *Foreign Clientelae*: Le cas de Juba II de Maurétanie», p. 185-206) és summament interessant, atès que aporta l'única anàlisi numismàtica del volum —amb taules d'il·lustracions—, en aquest cas l'encunyació de Juba II de Mauritània. La determinació personal del monarca africà en l'àmbit monetari és una mostra de la voluntat de mantenir una relació, si bé desigual però amb certa simbiosi amb August, que fou un clar exemple de l'establiment de «reis clients», ja definit per Badian, i dels quals se'n beneficià el *Princeps*.

El tercer dels apartats, focalitzat en la l'Orient mediterrani, l'obre la participació de Michael Snowdon («Beyond *Clientela*: The Instrumentality of *Amicitia* in the Greek East», p. 209-225) entorn de la subtil, però real, diferència entre els termes *clientela* i *amicitia*, aquest últim fonamental en la natura de les relacions de Roma amb les *póleis* gregues. Mitjançant l'estudi d'alguns decrets senatorials, trenca amb l'eufemisme que havia establert Badian entre tots dos conceptes i demostra la flexibilitat i el benefici bilateral de les relacions

d'*amicitia*, en contrast amb l'evident desigualtat dels vincles clientelars, quelcom que modifica la concepció de la superioritat romana en aquests territoris. Paul Burton («Nabis, Flaminius, and the *Amicitia* between Rome and Sparta», p. 225-239) estudia el *casus belli* de la guerra entre Flamini i el rei espartà Nabis. A més d'aportar un excel·lent estat de la qüestió, conclou que el conflicte, al marge d'un evident interès personal del propi Flamini per empolainar la seva imatge pública —per l'autor una mostra de *Realpolitik*—, fou conseqüència d'una degeneració moral d'un tractat d'*amicitia* anterior entre Roma i Esparta. Finalment, l'estudi de Claudia Tiersch («Von personaler Anbindung zu territorialer Organisation?: Dynamiken römischer Reichsbildung und die Provinzialisierung Zyperns (58 v. Chr.)», p. 239-261) aborda la provincialització de Xipre l'any 58 a.C. per demostrar l'evolució i la consumació que patiren les relacions clientelars amb els reis aliats, com ho fou Ptolemeu XIII respecte del territori xipriota, a mesura que s'imposava la dominació romana, sobretot des del període tardorepublicà. L'autora també aprofita per contradir un passatge del *Pro Sestio*, de Ciceró, que criticava l'administració del popular Publi Clodi per indicar que no hi hagué diferències entre les polítiques internes dels *optimates* i les dels *populares* en els afers provincials.

A la penúltima secció, contextualitzada a Roma, hi ha dues contribucions: la primera de caire polític i la segona de caire militar. Respectant l'ordre del volum, l'anàlisi de Cristina Rosillo-López («Reconsidering Foreign *Clientelae* as a Source of Status in the City of Rome during the Late Roman Republic», p. 263-281) es desvincula del plantejament tradicional de Badian que postulava les clienteles estrangeres com una font d'estatus i reputació social. En contra d'això, sosté que l'elit procurava abstenir-se de les mostres d'ostentació vinculades amb la clientela per la menyspreable opinió popular que sobrevolava la

capital, a causa de les informacions que es dedueix de les *quaestiones de repetundis* i de les queixes constants de les ambaixades provincials que arribaven a l'*Urbs*. En segon lloc, Jonathan R.W. Prag («*Auxilia* and *Clientelae*: Military Service and Foreign *Clientelae* Reconsidered», p. 281-295) atorga més pes al paper que tingué el reclutament militar d'*auxilia* provincials en les relacions interpersonals entre les elits romanes i les no romanes. Si bé no vincula explícitament el servei militar amb l'existència d'una xarxa clientelar, sí que observa com gran part dels casos documentats estableixen una relació formal amb Roma a través de la categoria d'*amicus populi Romani* o bé amb la concessió de la ciutadania romana, a més del fet que podia consolidar el futur desenvolupament d'un patronatge personal.

Finalment, dos articles que serveixen com a epíleg del volum deixen enrere els anys de la República. L'anàlisi de Martin Jehne («From *Patronus* to *Pater*: The Changing Role of Patronage in the Period of Transition from Pompey to Augustus», p. 287-321) exposa, mitjançant un discurs molt reflexiu, com August modificà la definició i la percepció del sistema de patronatge dels anys de la República. L'autor repassa els vincles de clientela de Pompeu i Cèsar, consubstancialment particularistes, enfront de la voluntat universalista reduïda en el concepte de *Pater Patriae* del *Princeps*. D'aquesta manera, i malgrat que el sistema de patronatge no s'abandonà, atès que formava part del sistema social romà, el primer dels emperadors pretenia exterioritzar una justícia generalitzada encaminada a millorar l'administració i reduir les demandes que es deduïen dels vincles de clientela. L'últim dels estudis, de la mà de Claude Eilers («Change and

Decline in Civic Patronage of the High Empire», p. 321-337), reprèn i ratifica la idea que durant l'Alt Imperi hi hagué un declivi del sistema de patronatge en base a la categoria social i l'origen dels patrons en comparació amb els anys de la República. A través d'il·lustracions i mapes temàtics, s'hi observa com els patrons documentats durant el període republicà copaven les dignitats senatorials de Roma, mentre que durant l'Imperi la figura del patró, si bé formava part de l'elit local de la pròpia comunitat respectiva, fou significativament inferior, atesa la reducció en l'abast del sistema de patronatge.

En definitiva, es tracta d'una obra fonamental per als acadèmics interessats i/o especialitzats no sols en el període tardorepublicà, sinó també en el sentit més ampli de la Roma clàssica. A més de constituir una rigorosa revisió del *Foreign Clientelae* de Badian, és un excel·lent estudi entorn d'una de les qüestions sociojurídiques més determinants del sistema romà. A través de divuit estudis originals, però amb aspectes comuns que en faciliten l'aprofundiment gràcies a la diversitat d'investigadors que hi participen, s'aconsegueix una continuïtat històrica, i fins i tot narrativa, impròpia d'altres publicacions d'actes. Podríem catalogar-la com una ressenya a gran escala, que tracta amb cura i crítica igualment proporcionades una monografia que sens dubte impactà el món acadèmic l'any de la seva publicació i que, com s'observa, continua fent-ho als nostres dies.

Christian Núñez López

Universidad del País Vasco / Euskal Herriko Unibertsitatea

